

II. Meşrutiyet'in İlanı Sırasında Kaybedilen Balkan Toprakları ve Olayların Basına Yansımaları

Merve Çidem*

Özet

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra, meşrutiyeti ilan etmek şartıyla tahta çıkartılan Sultan II. Abdülhamid, bir yandan meclisin içerisindeki eleştirilerle uğraşırken, diğer yandan da acı sonuçları hala hafızalarda olan 93 harbi ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Hezimetin ardından koşulları çok ağır olan Aya-Stefanos Antlaşması'nı imzalayan Sultan, devletin içinde bulunduğu kırılğan ortamda meşrutî sistemden ziyade, Padişahın mutlak otoritesinin daha pratik olduğunu görmüş ve dış siyasette de Aya-Stefanos Antlaşması'nın yerine ikame edilecek olan Berlin Konferansı'nda Rusya'yı dengelemek için başta İngiltere olmak üzere Almanya ve Fransa'nın desteğini alma yoluna gitmişti. "İstibdat" olarak nitelendirilen 33 senelik iktidarı boyunca, bu denge politikasına bağlı kalan Sultan Abdülhamid'in, tahttan indirilmeden önce yeniden ilan etmeye zorlandığı meşrutî sistem, ortaya çıkan kaos durdurmak için yeterli olmamıştır. Bu makale, I. Dünya Savaşı öncesinde, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan siyasi otorite boşluğu sebebiyle devletin Balkanlarda uğradığı kayıpları gözler önüne sermek üzere kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti, Toprak Kayıpları, Balkanlar.

Loss of Balkan Lands During Second Constitutional Era and their Reflections to Press

Abstract

After Dethronement of Sultan Abdülaziz, Abdulhamid II was accepted as new sultan in condition of promulgation of a constitutional era. Abdulhamid II breasted political critics comes from new parliament and on the other gave a struggle against Russian invasion at Balkans and Caucasia in 1877-1978. Heavy defat of the war brought the Saint Stefano Agreement and the Sultan to ease the heavy term of the agreement lied its policy to British and French friendship. The terms of the agreement restored at Berlin Conference and Abdulhamid II instead of constitutional monarchy preferred a sort of absolutism for way of governing. His reign which is called as "istibdat/pressure" went on 33 years in a policy of political balance between European powers. Rising political opposition against to the Sultan obliged him to preannounce the Second Constitutional Era. But this system also was not sufficient for dissolution of the Empire. This research aims to shed lights on loss of Balkan lands of the Ottoman Empire emerged due to lack of authority before The First World War.

Keywords: II. Constitutional Era, The Ottoman Empire, Loss of Lands, Balkans

* Tarihçi, yazar. merve.cidem1@ogr.sakarya.edu.tr. (ORCID ID: 0000-0003-3044-3243) (Makale Gönderim Tarihi: 15.06.2018; Makale Kabul Tarihi: 11.10.2018)

Giriş

Sultan Abdülhamid döneminde uygulanan sıkıyönetim ve devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik problemlerden doğan sıkıntılardan II. Meşrutiyetin ilanıyla kurtulunabileceğine inanılıyordu. Farklı milletleri bünyesinde barındırması sebebiyle çatışmaların yaşandığı Balkan toprakları ayrıca coğrafi olarak da merkezden uzak olduğu için İttihat Terakki Cemiyeti üyelerinin bölgede daha rahat yapılanmasını sağladı. Bu bağlamda Padişah'ın meşrutiyeti ilan etmesinde büyük etkiye sahip olan Balkanlar dönemin önemli olaylarına sahne oldu. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Girit'in Yunanistan'a bağlanmaya çalışılması gibi olayların meşrutiyetin ilanından hemen sonra peş peşe meydana gelmesi, Avrupalı devletlerin siyasi boşluktan faydalandıklarının göstergesiydi.

Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

Bulgaristan, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden özerklik elde etti.¹ Bu antlaşma sonrasında Bulgarlar Aya-Stefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nda belirledikleri 'Büyük Bulgaristan' planlarına bağlı kaldılar. Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracağı düşünülen Meşrutiyet'in ilanı, tam aksine Balkanlar'da yıkıcı siyasi olayların hızlanmasına yol açtı ve burada çıkarı olan devletlerin işini kolaylaştırdı. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi mevcut durumun neticesiydi.²

Fitili ateşleyen olay, 12 Eylül akşamı Padişah II. Abdülhamid'in doğum günü münasebetiyle yapılan kutlama toplantısına, Bulgaristan Kapı Kethüdası Geshof Efendi'nin çağrılmaması oldu.³ Sadrazam'ın düzenlediği bu partiye sadece bağımsız devletlerin elçileri çağrılmıştı. Geshof Efendi, Kâmil Paşa'ya meşrutiyetten önce benzer kutlamalara Bulgar temsilcilerinin de çağırıldığını söyleyerek bu ziyafete neden çağırılmadığını sordu. Kâmil Paşa da cevaben Bulgaristan'ın Türkiye'ye bağlı bir eyalet olduğunu ve sadece yabancı elçilerin davet edildiğini söyledi. Karal, Kâmil Paşa'nın cevabını, davetli listesinin Avusturya Elçisi Pavlanici tarafından hazırlanmasına bağlar. Ona göre Kâmil Paşa, Avusturya Elçisi ile münakaşaya girmektense, Bulgar Elçisi'ni gelenekle yerleşmiş bir haktan mahrum bırakmayı siyaset gereği saymıştı. Olay üzerine Geshof Efendi Bulgaristan'a hareket etti ve İstanbul ile Sofya arasındaki siyasi

¹ Ayşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)" *OTAM Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı 33/Bahar 2013), s.67.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi 1908-1918*, cilt: IX, TTK, Ankara, 1996, s.213.

³ Alpay Kabacalı, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.95.

ilişkiler kesildi.⁴ Osmanlı Hükümeti, antlaşmalara uygun davranmadığı için Bulgaristan'ın büyük devletler karşısında itibarının zedelendiğine inanıyordu. Bâb-ı Âli Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettiği takdirde Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'ın nasıl tepki vereceklerini bildirmelerini istedi. Diğer taraftan da Sofya'da bulunan Osmanlı Komiseri vasıtasıyla Bulgaristan Hükümeti'ne Geshof olayını izah etmeye koyuldu. Alınan tedbirler iki devlet arasındaki ilişkileri yumuşatmaya yetmedi. 15 Eylül'de meydana gelen Rumeli Demiryolları grevi, münasebetleri daha gergin hale getirdi.⁵ Bulgaristan'ın Doğu Rumeli eyaletinin Filibe demiryollarını ilhak etmesine karşılık, Şark Demiryolları Kumpanyası çalışanları grev yaptılar.⁶ Kumpanya, demiryolu hattının Bulgaristan'daki uzantısı için Bâb-ı Âli'ye ücret ödemekteydi. Grevi fırsat bilen Bulgaristan, hattın kendi topraklarından geçen kısmına el koydu. Hat, Bulgar askerleri tarafından işletilmeye başlandı. Grev sona erdikten sonra da kumpanyanın bazı eksiklikleri sebep gösterilerek hattın Bulgaristan tarafından işletilmesine devam edildi.⁷ Bâb-ı Âli, bu olayı Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler huzurunda kınadı. Bunun da ötesinde yabancı basında dikkat çekici iddialar yer alıyordu. *Chicago Daily* gazetesinde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'a Doğu demiryoluyla ilgili teklifler sunduğu fakat Bulgar hükümeti tarafından bu tekliflerin reddedildiği yazmaktaydı.⁸

Almanya, Avusturya, İngiltere ve Fransa usulen ihtarda bulundular. Sofya Hükümeti yaptığı açıklamayla demiryollarına milletin isteği üzerine el koyduğunu, dolayısıyla hiçbir hükümetin, hattı cebren milletin elinden alamayacağını bildirdi. Ayrıca Bulgaristan tedbir olarak asker toplamaya da başladı. Eylül ayının sonlarına doğru Bulgaristan'ın niyetinin bağımsızlık olduğu bilgileri kamuoyuna yansıdı.⁹ Batı kamuoyu ve basını da gelişmeleri izliyordu. Bağımsızlık hareketinin Berlin Antlaşması'na uygun olmadığı, Avrupa basınında da sıkça yer aldı. *New-York Tribune*, diplomatik çevrelerin Türkiye ile Bulgaristan arasındaki savaşın önlenemeyeceğini düşündüklerini ve

⁴ Ali Kemal, Toplu Yazıları, haz: Safiye Kıranlar, İsis Yayınları, İstanbul, 2010.s.63. Ali Kemal Bey, kutlamaya davet edilmeyen Gehof Efendi'nin Osmanlı Devleti'ni protesto ederek Bulgaristan'a dönmesini 'Bu olay Bulgaristan ve Avusturya'nın ekmeğine yağ sürdü' şeklinde değerlendirir.; Karal, a.g.e., s.227.

⁵ Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.100; Karal, a.g.e., s.228.

⁶ V. Necla Geyikdağı, *Foreign Investment In The Ottoman Empire- International Trade and Relations 1854-1914*, Tauris Academic Studies, London- Newyork, 2011, s.149. Bulgaristan bu eylemin İstanbul'dan kışkırtıldığını iddia etti.

⁷ Çetinkaya, a.g.e., s.100; Karal, a.g.e., s.228.

⁸ *Chicago Daily*, 5 Ekim 1908, s.5.

⁹ Karal, a.g.e., s.228.

Fransa'nın arabuluculuk yapmaya çalıştığı yorumunu yaptı. *The Wasington Post* ise, Bulgaristan'ın savaşa hazır olduğunu yazıyordu.¹⁰

20 Eylül'de yayımlanan *Tanin* gazetesinde, bağımsızlık haberleri eleştirildi ve böyle bir hareketin Berlin Antlaşması'na uygun olmadığı, bu durumun büyük hata olacağı yazıldı. Aynı gün Sadrazam gazetelere bir demeç verdi. Kâmil Paşa bu demeçte, doğuracağı tepkiler sebebiyle Bulgaristan'ın bağımsızlık için teşebbüs edemeyeceğine dair teminat verdi. 23 Eylül'de Viyana'da Krallar için tören düzenlendi ve bu merasime Bulgaristan Prensi ile eşi de davet edildi. Toplantıda Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılması meseleleri gündeme getirildi.¹¹ 2 Ekim'de *The Times*, Londra adına, Türkiye-Bulgaristan arasındaki çekişmelerin sükûnetle giderilmesi gerektiği çağrısında bulundu. Ayrıca Bulgaristan makamlarının, sorunların diplomatik kanallarla çözülmesinden yana olduğunu belirtti.¹²

5 Ekim 1908 tarihine gelindiğinde eski Bulgar krallarının merkezi Tırnova'da Alman asıllı Ferdinand, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etti.¹³ Bağımsızlık haberi üzerine ülkede kutlamalar yapıldı.¹⁴ Olay Amerika basınına "*Türk-Bulgar Savaş Bulutları Dağılıyor*" başlığıyla yansıdı. 7 Ekim'de *Nashville Tennessean* gazetesi Jön Türklerin savaş istemediklerini yazdı. Bunun da ötesinde Sultan'ın iradesinin de savaşmama yönünde olduğu belirtildi.¹⁵ *Detroit Free Press* gazetesi de Türkiye'nin savaşmayacağını vurgulamaktaydı. Gazetede Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin bir araya gelerek konuyu ele alacakları ve asıl tehlikenin Genç Türklerin eylemleri olacağı şeklinde ifadeler de yer alıyordu.¹⁶ Batı basınına göre Rusya, diğer devletlerin olaylardan uzak kalmalarını istiyordu. Aynı gazetenin 5 Ekim tarihli sayısında ise Rusya'nın, olaylara müdahale edilmemesi gerektiğini aksi halde Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın işlerine karışılmış olacağını belirttiği iddiası bulunmaktaydı.¹⁷ Bazı kaynaklara göre Balkanlardaki genel çerçeveyi oluşturan Berlin Antlaşması da yeniden masadaydı. Berlin Antlaşması'nın

¹⁰ New-York Tribune, 6 Ekim 1908, s.1; The Wasington Post, 6 Ekim 1908.

¹¹ Karal, *a.g.e.*, s.228.

¹² *The Times*, 2 Ekim 1908, s.5.

¹³ Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, *İkinci Meşrutiyetin İlânı Ve Otuzbir Mart Hâdisesi*, Hazırlayan: Faik Reşit Unat, TTK, Ankara 1960, s.170; Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vak'ası", *DİA*, cilt 34, İstanbul, 2007, s.10; Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihat-Terakki*, haz: Ahmed Nezih Galitekin, Nehir Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.19.

¹⁴ *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, YKY, İstanbul, 2008, s.128.

¹⁵ *Nashville Tennessean*, 7 Ekim 1908, s.1.

¹⁶ *Detroit Free Press*, 6 Ekim 1908, s.1.

¹⁷ *Detroit Free Press*, 5 Ekim 1908, s.4.

yeniden gözden geçirileceği haberi *The Times* gazetesinde de yer aldı. *New-York Tribune* de “*Balkanlar'da Barış Umulmakta*” başlıklı yazısında Berlin Antlaşması'nın yeniden gündeme geldiğini belirtti.¹⁸ Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması'nı öne sürerek Bulgaristan'ın resmen ilan ettiği bağımsızlığı tanımak istemedi. Konuyla ilgili 5 Ekim'de Meclis-i Vükelâ toplandı. Bu toplantıda antlaşmayı imzalayan devletlerle görüşülmesi ve gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırıldı. Alınan kararlar doğrultusunda antlaşmada imzası bulunan devletlere telgraflar gönderildi ve uluslararası bir konferans düzenlenmesi talep edildi. Ancak Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinden beklediği desteği göremeyince kongre toplanması talebinden vazgeçti.¹⁹ Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin yapabildiği tek şey, Bulgaristan mallarına ticari boykot başlatması oldu.²⁰

14 Ekim'de *The Times* aracılığıyla Londra makamının Bulgaristan'ın tam bağımsızlık hareketine sıcak yaklaştığı belirtildi.²¹ *Chicago Daily* gazetesi ise, Genç Türklerin yeni reformlar yapma ve devlet yönetiminde düzenlemelere gitme vaatlerinin Bulgaristan'ı kararından döndürmediğini ve bağımsızlık yolunda geri adım atmadığını yazdı.²² Hariciye Nazırı Tefik Paşa *İkdam* gazetesine yaptığı röportaj ile olayı protesto ettiklerini ve Bâb-ı Âli'nin şiddet taraftarı olmadığını, yaptıklarının sadece uluslararası arenada hukuki mücadele vermek olduğunu ifade etti. Tefik Paşa'nın üzerinde durduğu diğer bir konu ise, meşrutiyetin ilanının bağımsızlık sebebi olamayacağı idi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin artık Tuna'da mutasarrıflık girişiminde bulunamayacağını, bunun Bulgaristan tarafından da iyi bilindiğini ve Bulgaristan'ın bu tutumunu garip karşıladığını belirtti. Muhabirin savaş durumu olup olmadığı sorusuna ise “*kestirilemez*” diyerek Bulgaristan'ın herhangi bir saldırısı olursa “*hukuk-u sariheyi*”²³ ve “*milli menfaatleri*” savunacaklarını söyleyerek milletin sabırlı ve itidalli olması gerektiğini vurguladı.²⁴ Filhakika savaş çıkmadan Bulgaristan Osmanlı topraklarından ayrıldı.

Bosna-Hersek'in İlhakı ve Boykot

Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü himaye eden Paris Barış Konferansı'nın ilgili hükmü, Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Aya-

¹⁸ *The Times*, 15 Ekim 1908, s.9 ; *New-York Tribune*, 7 Ekim 1908, s.1.

¹⁹ *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, s.128; Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, haz: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, s.24.

²⁰ BOA. HR. SFR.04. 831/115.

²¹ *The Times*, 14 Ekim 1908, s.13. Haberin tamamı için bkz. Ek 4.

²² *Chicago Daily*, 6 Ekim 1908, s.10.

²³ Hukuk-u sariheyi: Hıfz-i Hukuk, hak ve hukukları muhafaza etme.

²⁴ Çetinkaya, *a.g.e.*, s.102.

Stefanos Antlaşması'yla yürürlükten kalkmıştı.²⁵ 1908 yılının Ekim ayında çıkan sayısında *Neues Wiener Tagblatt* gazetesi, Rusya'nın 1876'da Avusturya İmparatoru ve Rus Çarı görüşmesinde, Büyükelçi Novikow ile Andrasyy arasında imzalanan bir antlaşmada ve Berlin Kongresi'nde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesini onayladığını yazıyordu.²⁶

13 Temmuz 1878 Berlin Kongresi ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları onaylanmıştı. Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etmekle beraber, Makedonya ve Doğu Trakya üzerindeki emellerinde ısrar ediyordu. Söz konusu topraklarda Yunanistan'ın da hak iddiası bulunuyordu²⁷. Mezkhûr anlaşma ile hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları devam etmesi kaydıyla Bosna-Hersek'in idaresi Avusturya-Macaristan'a, Kıbrıs'ın idaresi ise İngiltere'ye verildi. Böylece Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını esas alan yeni bir siyasi denge kuruldu.²⁸ Bununla birlikte, stratejik öneme haiz Yenipazar Sancağı, Osmanlı himayesinde bırakılıp, Avusturya Yenipazar'ın her bölgesine ordu sevk etmek ve ticareti kontrol altına alma hakkını elde etti.²⁹ Bismark'ın anılarından anlaşıldığına göre, Avusturya, sancağı işgal etmeden önce 15 Ocak 1877'de gizli bir antlaşmayla Rusya'nın onayını almıştı. Bu antlaşmaya göre muhtemel işgal karşısında Rusya'nın sessiz kalacağı üzerine mutabakata varılmıştı.³⁰

Böylece Avusturya, Bosna-Hersek'i kendi idaresine alma hakkını elde etmişti. Avusturyalı politikacılar, bölgenin işgalinin sorunsuz olacağını düşünseler de işgal isyanlara sebep oldu. Nitekim 1463'te Fatih Sultan Mehmed'in fethiyle birlikte yaklaşık 415 yıl Türk hâkimiyetinde kalan bölgenin durumuna ilk tepki Hristiyan bir devlete tabi olarak yaşamak istemeyen Müslüman Boşnaklardan geldi. 5 Temmuz 1878'de İsa Bey (Begova) önderliğinde Saraybosna'da bir cami önünde toplanan Müslümanlar, tepkilerini dile getirdiler. Hersek isyanı sırasında aktifliğiyle kendini tanıtmış olan Hacı Lojo, yeşil bir bayrakla eylemcileri hükümet konağına yönlendirdi. Kalabalığın taşkınlık yapmasını istemeyen Vali açıklama yaparak Saraybosna için bir komutan tayin edip, şehrin savunmasını sağlayacağını bildirdi. Fakat bu açıklama sadece kalabalığı yatıştırmak içindi. Çünkü İstanbul, Avusturya'ya karşı direnç gösterilmemesini emretmişti. Açıklama karşısında tatmin olmayan Boşnak Müslümanlar, Sırplarla beraber Avusturya'ya karşı savaşıacaklarını bildirdiler. Bu bildiriye önemsemeyen Viyana, 27 Temmuz günü kuvvetlerini

²⁵ Karal, *a.g.e.*, s.213.

²⁶ BOA. HR.SYS.00199. Bu tür haber ve bilgiler diğer gazete özetleri için bkz. Ek.2.

²⁷ Karal, *a.g.e.*, s.213.

²⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s.457.

²⁹ Çetinkaya, *a.g.e.*, s.98.

³⁰ BOA. HR.SYS.199/79. Bu gizli anlaşma ile Avusturya'da Rusya'ya tarafsızlık sözü verdi.

Sava nehrinden geçirerek Bosna'yı işgal hareketine başladı. Durum karşısında Saraybosna halkı ise Hacı Lojo öncülüğünde işgale karşı direnç göstermeyen memurların görevden alınması için Valiye baskı yaptılar ve şehir garnizonunu isyana çağırdılar. Hızlıca, organize olmayan bir "millî hükümet" kuruldu. Hükümetin amacı Osmanlı-Müslüman varlığını korumaktı. Bu hükümet Avusturya birliklerinin ilerleyişini durduramasa da 82000 askerli Avusturya ordusuna karşı yaklaşık 40000 civarındaki isyancılarla ciddi bir direniş gösterdiler.³¹

Osmanlı Devleti'nden Hariciye Nazırı Aleksandr Kara Todori Paşa ve Maarif-i Umumiye Nazırı Münif Efendi, Avusturya tarafından ise Dersaadet Büyükelçisi Kont Fransuva Zıçı bu yeni haklar ile ilgili görüşmek üzere toplandı. Bu görüşmeler sonunda 21 Nisan 1879'da bir antlaşma imzalandı. Antlaşmanın konuyla ilgili ele aldığı bazı maddelerde şu ifadeler kullanılıyordu:

"Bosna-Hersek Eyaletleri, Berlin Antlaşması'nın 25. maddesi gereğince Avusturya tarafından idare edilecektir. Bosna ve Hersek'te mevcut olan bütün din ve mezheplerin özgürlüğünün sağlanması ve açık bir şekilde icra edilmesi, bu eyaletlerde yerleşmiş olan veya ikamet eden bütün şahıslar için temin olunacak özellikle Müslümanlar ulemalarıyla olan münasebetlerinde tamamıyla serbest olacaklardır. Hazret-i Padişah'ın ismi hutbelerde zikrolunacaktır. Osmanlı sancağının minarelere çekilmesine devam edilecektir. Berlin Antlaşması'nın Yenipazar Sancağı ile ilgili yirmi beşinci maddesindeki politik ve askeri isteklerinden amacı, ortak menfaat noktasında ne yolda hareket olunacağını şimdiden belirlenmesine karar verilmiş olmakla beraber Avusturya Devleti adı geçen Sancağa Avusturya askerinin ne zaman dâhil olacağını daha önceden Bâb-ı Âli'ye haber vermeyi taahhüt eder. Avusturya askerinin Yenipazar'da bulunmaktaki amacı her sınıf mülki, adli ve mali Osmanlı memurlarının memuriyetlerini icra etmesine asla engel olmayıp ismi zikredilenler yine önceden olduğu gibi münhasıran ve bizzat Bâb-ı Âli'nin emri altında işlerine devam edeceklerdir. Bâb-ı Âli Yenipazar Sancağı'nda Avusturya askerinin ikamet eylediği noktalarda kendi askeri düzenini yerleştirmek ister ise bu babda asla engeller çıkarılmayacak ve her iki devlet askeri adetçe ve askerliğin müsaade ettiği hareket serbestliğinde tam bir eşitlik altında bulundurulacaklardır. Bâb-ı Âli Yenipazar Sancağı'nın hiçbir tarafında düzensiz askeri birlikleri yerleştirmemeyi taahhüt eder. Avusturya Devleti'nin yedinci madde gereğince Yenipazar Sancağı'nda gerekli duruma

³¹ Mehmet Yılmazata, *Savaşta Giden Yol-1908 Bosna-Hersek'in İlhakı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2012, 73-75; Zafer Gölen, *Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek, Balkanlar el Kitabı*, Cilt 1, 2.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 365.

*göre yeteri miktarda asker ikame etmek hakkında olan yetkisini işbu tedbirler vasıtasıyla eksiltmemek ve sınırlandırmamak lazım gelecektir.*³²

Bosna-Hersek'te yaşayan insanların geneli Slav kökenli olup, dilleri Sırpça idi. Dini inanış olarak ise Ortodoks, Katolik ve Müslüman gruplar bulunmaktaydı. Avusturya, eyaletin yönetimini sahip oldukları nüfuzları dolayısıyla Müslümanlara vermişti. Avusturya otoriteleri halkın Sırplarla olan bağlantılarını koparmamak için, Bosna milletinden oldukları inancını yaymak üzere çalışmaktaydılar. Avusturya'nın bu eyaleti ele geçirmek istemesinin siyasal ve ekonomik sebepleri bulunmakla birlikte, sebeplerin başını Sırp ve Rus tehlikesi çekmekteydi. Ayrıca bu girişim Avusturya'nın Avrupa'da kaybettiği topraklarla zedelenen prestijini düzeltme çabası olarak değerlendirilmelidir. Sırbistan'ın ileri gelenlerinin hedeflediği "*Yugoslav Birliği*" ülküsüne göre Karadağ, Bosna-Hersek, Makedonya'nın dışında Avusturya yönetimindeki Romenler, Hırvatlar, Slovenler de Sırbistan ile birleşecekti. Bu ülkü için Sırbistan'ın bir numaralı destekçisi Rusya idi. Rusya ile Sırbistan Pan-Slavizm politikaları çerçevesinde, Balkanlar'da siyasi haritaya yeni bir şekil verme konusunda anlaşmışlardı. Yeni haritaya göre Sırbistan'ın vazifesi, Avusturya'nın Balkanlarda açılmasına engel olmak ve Boğazlardan Almanları uzak tutmaktı.³³

II. Meşrutiyet'in ilanının arifesinde büyük Avrupa devletleri iki ayrı blok oluşturmuşlardı. Biri Avusturya, Almanya ve Macaristan'dan oluşan Antlaşma Devletleri bloğu ikincisi ise Rusya, Fransa ve İngiltere'nin kurduğu Uzlaşma Devletleri bloğu idi. Osmanlı Devleti her iki kümede de bulunmamaktaydı. 1904'te Rusya ve Japonya'nın savaşması sonucunda yenilen taraf Rusya olunca, Rus halkı Çar'a karşı ayaklandı. Rusya'nın prestijini sarsan bu olay, üçlü uzlaşma grubunun zor duruma düşmesine sebep oldu. Bu durumu fırsat bilen Avusturya, Balkanlar'daki gücünü arttırmaya çalıştı. Bosna-Hersek'in 1907'de Viyana'da yapılan Bakanlar Kurulu toplantısıyla şartlar uygun olduğunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na katılmasına karar verilmişti. Beklenen fırsat, Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesiyle birlikte umulduğundan daha kısa sürede ortaya çıkmış oldu.³⁴ Bu kargaşa ortamında Bâb-ı Âli'de meydana gelen otorite boşluğu sebebiyle devlet adamları dış politikayla ilgilenmeyi bir kenara bıraktılar. Ayrıca İttihat ve Terakki

³² Zafer Çakmak, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2003, s.18,19; İsmet Binark, *Bosna Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri 1516-1919*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:7, Ankara, 1992, s.79-82.

³³ Karal, s.214-216.

³⁴ Mim Kemâl Öke, *II. Abdülhamid ve Dönemi*, Doğu Matbaası, İstanbul, 1983, s.136.

programında Bosna-Hersek ile ilgili özel bir madde bulunmamaktaydı. Öyle ki Bosna-Hersek konusu gündemde değildi. Konuyu gündeme taşıyan İstanbul'da çıkan bir gazete oldu. Mecmuada, yapılacak mebus seçimlerine Bosna ve Herseklilerin de katılmaları gerektiği yazılıyordu. Böylece sorun yeniden gün yüzüne çıktı. 1908 yılının Ağustos ayı sonlarına doğru Viyana basınında, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmek için hazırlıklar yaptığına dair haberler çıkmaya başladı. Bu haberlerin İstanbul basınında da yer alması üzerine Kâmil Paşa 1 Eylül günü basına yaptığı açıklama ile Avusturya-Macaristan'ın dünya barışını bozmamak adına böyle bir şeye cesaret edemeyeceğinin altını çizmişti.³⁵ Fakat durum Sadrazamın tahmin ettiği şekilde olmadı. İlhaktan bir önceki gün *Sabah* gazetesi habercisi Ahmet Rasim, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i zapt ettiğini yazdı. Benzer ifadeler, Avrupa'dan çekilen telgraflarda da kullanıldı. İlhak kelimesi yerine Avusturya'nın Bosna-Hersek'te "*serbest-i hareketi*" ele alacağı şeklinde yazılmıştı.³⁶ 2 Ekim'de *The Times*, Avusturya'nın Balkanlardaki niyetinden emin olunamadığından bahsediyordu.³⁷ Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 5 Ekim günü, Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'i işgal ettiğini Berlin Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere bildirerek ilan etti.³⁸ 9 Ekim 1908 tarihli *The Times* gazetesinde çıkan habere göre; yeni anayasanın ilan edilmesiyle yaklaşan seçimlerin Bosna-Hersek'te de yapılması ihtimalinin ortaya çıkması, Avusturya'nın bölgeyi işgal etme sürecini hızlandırdı. Avusturya'nın otuz yıldır yönettiği Bosna-Hersek'in, kendisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyerek işgal ettiği ifade ediliyordu.³⁹ 16 Ekim 1908 tarihli *The Times* haberinde, Avusturya'nın; *buna işgal denilemez, bölge yönetimi tam olarak Avusturya kontrolüne geçmiş oldu*, şeklinde tanımladığı yazılıyordu.⁴⁰ Buna karşılık Avusturya, Yeni Pazar Sancağı'ndaki güçlerini tahliye etti.⁴¹ *Chicago Daily*'de yer alan habere göre ilhaka karşı olan Sırbistan, bu durumun önüne geçmeye çalışıyordu.⁴² Çünkü Avusturya-Macaristan'ın o bölgede genişlemesi, Sırbistan'ın yayılma politikasının önüne geçmiş oluyordu.⁴³ Bu oldu-bitti karşısında Rusya Rus-Sırp orduları ortaklığı projesi ile Sırbistan'ı ilhaka karşı

³⁵ Karal,s.217,18; *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, Editör: Sommerville Story, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.230,231.

³⁶ Çetinkaya, s.101.

³⁷ *The Times*, 2 Ekim 1908, s.5.

³⁸ Özcan, s.10; Binark, s.22; Çakmak, s.19.

³⁹ *The Times*, 9 Ekim 1908, s.5.

⁴⁰ *The Times*, 16 Ekim 1908, s7.

⁴¹ *The Times*, 7 Ekim 1908, s.11; *The Times*, 9 Ekim 1908, s.5; *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, s.130.

⁴² *Chicago Daily*, 7 Ekim 1908, s. 6.

⁴³ Kemal Beydilli, "Avusturya", *DİA*, cilt: 04, İstanbul,1991, s.176.

direnmeye çağırırdı.⁴⁴ Bu durum iki devlet arasında çatışmaya sebep oldu ve I. Dünya Savaşı'na giden yolda başlıca etkenlerden biri haline geldi.⁴⁵

Gelişmeler, Batı basınında da hayli yankı uyandırdı. 6 Ekim tarihli *Chicago Daily* gazetesi Osmanlı Devleti'nin yaşanan gelişmeler karşısında Rusya'nın da Boğazların kendisine açılmasını istemesinden çekindiğini yazdı.⁴⁶ *Los Angeles Times* gazetesi ise İngiltere'nin, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesinin Avrupa barışını bozup bozmayacağına dikkat edilmesi gerektiği vurgusunu yaptığını belirtti.⁴⁷ *Indianapolis Star* 6 Ekim tarihli haberinde "Genç Türkler savaşta" diyerek Avusturya'nın Berlin Antlaşması'nı bozduğuna dikkat çekti.⁴⁸ *The Manchester Guardian* gazetesi, "Diplomatik Aktiviteler" başlıklı yazıda İngiltere'nin savaş olabilir yorumuna yer verdi. Haberde Viyana basınının konuyu tartıştığı ve Türkiye'deki yeni rejim taraftarlarının savaşa hazır olmadıkları bilgisi de yer alıyordu. Gazete, İttihat ve Terakki'nin eğer savaş olursa kazanamayacaklarını bildiklerinin de altını çiziyordu.⁴⁹

Bulgaristan ve Avusturya'ya Karşı Tepkiler

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı karşısında kamuoyunu bilgilendirmek ve konunun gündemde kalmasını sağlamak üzere Boşnak yazarlar harekete geçtiler. Yazdıkları layiha ve risaleler anlatım ve konu bakımından ortak özelliklere sahipti. Hepsinde de giriş bölümünde Bosna-Hersek'in tarihi ve coğrafi yapısı anlatılmaktaydı. Ayrıca Bosna-Hersek'in önemini vurgulamak için iktisadi yapısının yanı sıra yetiştirilen ürünlerden, beslenen hayvanlara kadar en ince ayrıntısına kadar anlatılmaktaydı. Bu kadar detay yazılmasındaki amaç Bosna-Hersek'in kaybedilemeyecek kadar önemli olduğunu Osmanlı'ya göstermekti. Basının Bosna sorununa destek vermesini isteyen yazarlar halkın işgal karşısında çektiği eziyet ve zulümleri anlatmaktaydılar.⁵⁰

⁴⁴ BOA. HR.SYS.199/79.

⁴⁵ Beydilli, s.176.

⁴⁶ Chicago Daily, 6 Ekim 1908, s.1.

⁴⁷ Los Angeles Times, 6 Ekim 1908, s.11.

⁴⁸ Indianapolis Star, 6 Ekim 1908,s.1; Avsutyurya'nın Berlin Antlaşması'nı ihlal ettiği haberi *The Times*'ta da yer aldı. *The Times*, 22 Ekim 1908,s.5; *The Times*, 27 Ekim 1908, s.9.

⁴⁹ *The Manchester Guardian*, 7 Ekim 1908, s.7.

⁵⁰ Zafer Gölen, "II. Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek'in İlhakına Tepkiler", *Toplumsal Tarih*, sayı:60, İstanbul, 1998, s.11.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine Osmanlı Devleti tepkisini, Avusturya mallarını boykot etme kararı olarak ortaya koydu.⁵¹ İlk boykot çağrısını 7 Ekim günü Horasani imzalı yazıyla Ubeydullah Efendi, *Servet-i Fûnun* mecmuası aracılığıyla yaptı.⁵² Daha sonra 9 Ekim'de Hüseyin Cahid'in *Tanin* gazetesinde yazdığı "Avusturya Emtiasını Almayınız" başlıklı yazısı kitleleri harekete geçirdi.⁵³ Bunun üzerine pek çok kişi Avusturya mağazalarından alış verişi yapmayı bıraktı ve Avusturya mağazaları önünde gösteriler yapıldı. Avusturya malları "bozuk", "çürük", "kirlili", "kokuşmuş" gibi sıfatlarla nitelendirildi.⁵⁴ 10 Ekim'de ise yine *Tanin* gazetesinde "limanlarımızda çalışarak Osmanlı parasıyla zengin olan Avusturya vapur kumpanyalarına bundan sonra bir küçük sandık bile vermeyelim" yazarak, Avusturya vapurlarına binmeyiniz çağrısı yapıldı. Gazetede, halkın boykota katıldığı fakat bunun yeterli olmadığı vurgulanarak halkın Avusturya vapur şirketlerine ciddi tepki göstermesi gerektiği ifade edildi. Böylece boykot alanı genişlemiş oldu. İstanbul'da bulunan mavnacılar ve kayıkçılar, Avusturya vapurlarından ürün çıkarmayı reddettiler, küfeciler de malları taşımayacaklarını belirttiler. Mavnacılar ve hamallar sayesinde liman işçileri, boykot devam ettiği sürece büyük bir güç meydana getirebildiler. Liman çalışanlarının mevcut duruma bu denli sahip çıkmalarının sebebi, II. Abdülhamid yönetiminin yabancı tüccarları hoş tutmak için liman loncalarını sıkı denetim altına almasından hamalların şikâyetçi olmasıydı. Bu sayede boykot meselesinin arkasında bulunan İttihatçılar kendilerine destek buldular.⁵⁵

⁵¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayın, İstanbul, 2006, s.53; Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınevi, İstanbul,1999, s.289; Cincinnati Equirer, 7 Ekim 1908, s.2.

⁵² Roderic H. Davison, Horasani imzalı bu yazıyı yazan kişinin boykot günlerinde İstanbul'da faal olan Rıza Tevfik olabileceğini iddia etmekte. Fakat Osmanlı toplumunda ilk defa boykot kelimesini kullanıp, bunu siyasi bir kınama şekli olarak değerlendiren kişinin Ubeydullah Efendi olduğu bilgisi *Servet-i Fûnun* gazetesi sahibi Ahmet İhsan Toköz'den gelmiştir. Çetinkaya, s.103.

⁵³ Hakan Aydın, "II.Meşrutiyet'in İlk Yılında Tanin", *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 4C0205, Kayseri, 2016, s.107; İrtem, s.301.

⁵⁴ II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, s.130-131.

⁵⁵ Mavnacılar ve Hamallar bu son döneme kadar Bâb-ı Âli tarafından korunmuşlardır. Çünkü bu grup iktisadi gücün yanı sıra siyasi güce de sahiptiler. 1890'larda Rihtım şirketi açılınca limanlardaki tekeli denetimden mahrum kalmışlardı. 1906'ya gelindiğinde ise küfecilerin özerkliği tamamen son buldu. Bkz. Mehmet Emin Elmacı, "1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri", *Kebikeç- İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, Sayı 5, Ankara,1997, s.155.

1907’de Rıhtım şirketi mal taşıyanların bütün haklarını ellerinden almıştı ve 42 hamalı işten çıkarmıştı. Meşrutiyet yeniden ilan edilince devlet şirkete verdiği desteği kesti. Böylece sözü edilen şirketin liman loncaları üzerindeki etkileri azalmaya başladı. Meydana gelen hürriyet ortamından faydalanmak isteyen bu 42 işçi tekrar işe alınmak için Sirkeci’de bazı talepleri olan mavnacılarla birlikte eylem yaptılar. Mavnacıların amacı ise işlerine engel olan yüzer doklar⁵⁶ yerine yalnızca kendi mavnalarını kullanmaktı. Devlet bu eylemde zor kullanmak durumunda kaldı. Görüldüğü üzere Rıhtım şirketleri liman işçilerine boyun eğmeye başladığı bu ortamda İttihatçılar durumu dış siyasette Türk düşmanlarına karşı kullanırken, içeride de Bâb-ı Âli’ye karşı baskı unsuru olarak değerlendirmeye başlamışlardı. Özellikle Avusturya boykotajını büyüten, ürünlerin giriş noktaları olan; İzmir, Trabzon, Selanik İstanbul, Yafa ve Beyrut şehirlerinin limanlarında çalışanların katılımı oldu.⁵⁷ Liman işçileri Avusturya mallarını tahliye etmiyor, mallar mavnalarda birikiyordu. Avusturya’nın önemli şirketlerinden olan *Lloyd Vapur Şirketi* seferlerini boş gerçekleştirdi.⁵⁸ Liman boykotajının tüccarları zarara uğratması tepkiye sebep oldu, bu nedenle hamallar ve mavnacıların hareketi Ekim ayı sonuna doğru şiddetini yitirmeye başladı.⁵⁹

Yine 10 Ekim’de Bâb-ı Âli’den Avusturya konsolosluğuna gönderilen beyanname ile hükümetin protestosu bildirildi. Devletin İttihat ve Terakki kanadı ise hem Bulgaristan hem de Avusturya hükümetlerini insanlık namına kınadıklarını Avrupa medyasına telgrafla ilettiler.⁶⁰

Diğer yandan Avusturya’ya ait olan dükkânlar ve Avusturya’dan ithal edilen mallar gazete ve dergilerde ayrıntılı şekilde ifşa edilerek halk bilinçlendirildi. O dönemde Avusturya’dan ithal edilen mallardan Osmanlı toplumunda en yaygın kullanılanı fes idi. 11 Ekim’de feslerin giyilmemesi için kampanya başlatıldı ve “*Serpuş - ı milli*” denilen yeni bir fes piyasaya sürüldü. Yine 11 Ekim’de *Tanin* gazetesi “*Yeni Fesler*” başlıklı yazıyla “*tepe*” usulü ile yapılmış olan arakiyeler⁶¹ ve külahların fes şeklinde kalıba çekilmesiyle milli bir başlık yapılabileceğini yazdı. Aynı yazıda yeni feslerin çok ucuz olduğu ve artık fes için Avusturya’ya yüklü miktarda vergi ödenmeyeceğine vurgu yapıldı. Dönemin diğer gazeteleri de yerli fes fabrikalarının kurulması gerektiğini

⁵⁶ Gemilerden yapılacak yükleme-boşaltma işlemlerinde kullanılan modern bir araç. Umut Karabulut-Ömer Faruk Özkul, “II. Meşrutiyet’in İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu’na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, *Belg Dergisi*, Sayı:14, Yaz 2017, s.571.

⁵⁷ Elmacı, “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, s.156.

⁵⁸ *II. Meşrutiyet’in İlk Yılı*, s.131.

⁵⁹ Elmacı, 1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri, s.156.

⁶⁰ Çetinkaya, s.104.

⁶¹ Bereye benzeyen, şapka içine veya yalnız giyilen takke. (TDK)

yazdılar. Aynı şekilde gömlekler de yerli üreticiler tarafından üretilmeye başladı. Halka yerli gömlekleri almaları gerektiği duyurusu da yine gazeteler yoluyla yapıldı. Avusturya mallarının boykotu yerli sanayinin kurulması fikrine katkıda bulundu.⁶²

Bir kısmı Hereke Fabrikası'nda üretilen yerli fesler her kesimden alıcı buldu. Mecliste yerli sanayinin geliştirilmesi hakkında yapılan konuşmada Mebus Rıza Tefvik Bey, Hereke Fabrikası'nın ürettiği feslerden taktığını vurgulayarak, yerli fes kullanımının gerekliliğine dikkat çekti.⁶³ Halk arasında esnafın Avusturya fesi satmasına da karşı çıkıldı. Esnaf daha önceden vermiş olduğu siparişleri iptal etti. Bazı kişilerin başlarındaki fesleri çıkartıp ayakları altında ezdikleri hatta boykota aldırış etmeyenlerin de başlarından fesleri alınarak parçalandığı kaydedilmektedir. Bu olay üzerine memurların kalpak giymelerinin yaygınlaşması sonucu İstanbul esnafı tarafından, polisler için polis kıyafeti renginde 2000 kalpak sipariş edildi.⁶⁴

Görüldüğü üzere bu dönemde boykot hareketine basın yön veriyordu. Yayımlanan yazılarda toprak kayıplarından ziyade Osmanlı Devleti'nin manevi olarak zarar gördüğüne vurgu yapılmaktaydı. Tanin Gazetesi'nde çıkan bir makalede, Bulgaristan'ın Bâb-ı Âli ile ilişkilerinin bozulmaması için heyet-i Osmaniye'yi rencide edecek hareketlerden kaçınması gerektiği yazılarak bu yaptığının "*hissiyat-ı milliyeye darbe vurduğu*" ifade edilmekteydi. Yine aynı haberde Bulgaristan'ı tehdit edencesine bu hareketinin bedelini ödeyeceğinin altı çizilmekteydi. *Tanin*'in yazarlarından olan Hüseyin Cahit bütün devletlerin, her şeyden önce milli gururlarını korumakla yükümlü olduklarını yazıp, Avusturya ile Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti'nin "*nefsi milliyelerini*" düşünmeden hareket ettikleri için kınadı. Konuya dikkat çeken bir diğer isim de ilginçtir ki İngiltere'nin Dışişleri Bakanı olan Sir Edward Grey idi. Grey, Osmanlı Devleti'nin sarsılan itibarı nedeniyle tazminat alması gerektiğini söylüyordu. Aslında işgalin ilk günlerinde yaptığı bu açıklamayla Avusturya'nın hamlesini kabul ettiğini göstermiş oluyordu. Fakat buna rağmen resmi ifadelerinde ilhak tanımadığını bildirmekteydi.⁶⁵ İngiliz gazeteleri de İngiliz hükümetinin kararına paralel olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Alois Lexa Von Aehrenthal'in ilhak politikasına karşı çıkmaktaydı. Birleşik Krallık'ta yayımlanan *The Daily Telegraph* gazetesi,

⁶² II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, s.131.

⁶³ Serkan Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nin Bir Sanayi Merkezi Olarak Hereke", *Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kocaeli, 2014, s.711.

⁶⁴ II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, s.131; Hamza Çakır, "Osmanlı Pazarında Yerli ve İthal Fes Savaşı" *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ekim 1996, s.37; M. Emin Elmacı, "Karikatürlerle Avusturya Boykotu", *Toplumsal Tarih*, Mart 1999, s.48.

⁶⁵ Çetinkaya, s.107.

Avusturya'nın ilhak için Türkiye'ye imtiyazlar tanınması halinde, boykotun kaldırılacağını yazıyordu.⁶⁶ 16 Ekim'de çıkan *The Times* haberinde Türkiye'nin Avusturya mallarına uyguladığı boykotu sonlandırmaması halinde Avusturya idarecilerinin bu yönde ilişkilerini sıklaştırması gerektiği yazıyordu.⁶⁷

Gelişmeler karşısında Osmanlı toplumunun dönemin şartlarına göre ellerindeki tek koz olan boykot neticesini göstermiş ve Avusturya esnafı bu duruma bir son verilmesi gerektiğini devlet idarecilerine iletmeye başlamışlardı. Peşte Ticaret Odası tarafından, Macaristan'ın endüstrisinin ciddi zarara uğradığı ve artık bir şeyler yapılması gerektiği Avusturya dışişleri bakanına iletildi. Avusturya hükümeti, Avusturya Elçiliği Zaptiye Nezareti'nden boykotun son bulması için yardım talep etti. Zaptiye Nezareti ise ticaret serbestliği olduğunu ve ortada kanuni bir suç olmadıkça zabitanın müdahale edemeyeceğini bildirdi. Hariciye nazırı Aehrenthal ise Bâb-ı Âli'nin boykotu sonlandırabileceğini söyleyerek aksi takdirde Ticaret Odalarının birleşerek "*mukabele-i bil misil*" uygulayacaklarını vurguladı. Avusturya için beklenen hamle 26 Ekim günü meydana geldi. 6 Kasım'da Tuna Nehri üzerinde bulunan Ada Kale Avusturya tarafından işgal edildi. Avusturya bunu Sırbistan ile savaş olama ihtimaline karşı yaptı. Bu küçük ada hakkında Berlin Anlaşmasında herhangi bir karar gündeme gelmemişti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin elinde kalmaya devam edip, Hariciye Nezareti'nden görevlendirilen bir memur tarafından idare edilmekteydi. Avusturya Selanik Konsolosu Alfred Pappot ile İttihat Terakki Cemiyeti mensupları iki ülke arasındaki sorunların çözülmesi için görüşmeye karar verdiler. Bu görüşmeler Kasım ayının sonlarına kadar sürdü fakat ciddi bir netice alınamadı.⁶⁸ Dönemin gazetelerinden *Arbeiterzeitung*, Avusturya'nın önlemlerinin boykotu etkilemeyeceğini yazıyordu. Haberin devamında ise Türkiye'ye karşı zorlama bir eyleme girişilemeyeceği aksi takdirde bu tarz bir eylemin Avusturya için kötü sonuçlar doğurabileceği vurgusu yapılmaktaydı.⁶⁹

Avusturya-Macaristan Bakanlar konseyinde, boykotun sonlandırılması için Osmanlı Devleti ile daha sıkı müzakereler yapılmasına karar verildi. *Vassiche Zeitung* gazetesine göre; boykotu bitirmek üzere Avusturya-Macaristan, Bâb-ı Âli'ye Doğu tren yolları için gereken toplam para 40-45 milyon Frank, son dört yılın kazanımları için 4 milyon Frank, hareketli malzemeler ve işçilerin tazminatı için 8 milyon Frank, mülk hakkı için 30 milyon Frank ödemeyi teklif

⁶⁶ BOA. HR.SYS.199/79.

⁶⁷ *The Times*, 16 Ekim 1908, s.7.

⁶⁸ Çetinkaya, s.107-109.

⁶⁹ BOA. HR.SYS.199/79.

etti. Bu teklifle tatmin olmayan Osmanlı Devleti, Avusturya ile 1909 yılına kadar pazarlık sürecini tamamlayamayacaktı.⁷⁰

Anlaşıldığı üzere milletin iradesi sonucu eylem amacına ulaşarak Avusturya'ya kısmen de olsa ekonomik zarar vermeye ve endişelendirmeye muvaffak olunmuştu. Viyana'da yapılan bir toplantıda Türkiye'deki boykot nedeniyle bazı çikolata üreticilerinin 150-300 çalışanını zorunlu izne çıkardığını bildirmesi de bunun bir göstergesiydi.⁷¹ Mühendis Nevres'in Sabah'ta yazdığı 24 Ekim 1908 tarihli 'Boykot' yazısı durumu anlatmaktadır. Nevres sözü edilen haber makalesinde özetle şunları yazmıştır:

"Osmanlıların ciddî bir sebatkârane azim ile icrasına teşebbüs ettikleri boykotaj Avusturya-Macaristan'da tesirini göstermeye başladı. Boykotaj önce Avusturya mağazalarından alışveriş etmemekle başladı. Asehtein, Mayer, Tering elbise mağazalarıyla sair müesseseler önünde her halde namuskârane nümayişler icra olundu. Sonra fese intikal etti. Evvel emirde beyaz külâhlar giyildi. Sonra bunlar terk olunarak kalpaklar imal olundu ki bunların külâhlara nispetle rüçhanını teslim etmemek kabil değildir. Biz millî serpuşumuzu fese hasrettikçe kendimizi Avusturya fabrikalarının tesirinden kurtarmamız pek müşküldür. Buna memleketimizde bir iki fes fabrikası tesis ederek mukabele edebileceğimizi pek de ümit etmiyoruz. Avusturya fabrikalarına karşı böyle bir iktisadî kavgaya girişmek için evvela elimizde birçok vesait bulunmak icap eder. Bizim feslerimiz fiyatça diğerlerinden iki kat fazla olmasına mukabil biraz daha fena olur. Giyilmesi hoş görülmez, bu eksiklikler izale edilinceye kadar adeta seneler geçer. İktisat kanunları aynı şartlar altında müsabakaya girişen iki memleketten hangisinin galebe edeceğini gösteriyor. Biz böyle bir hayal ile neticesiz bir çabaya, bir zarara kendimizi mahkûm etmemeliyiz. Bugün Avusturya fabrikaları fevkalâde müsait bir kuvvetle mücadeleye hazırlanıyorlar. Bunlara kati bir darbe vurmak üzere derhal feslerimizi değiştirmeliyiz. Değiştirmeliyiz ki Avusturya'daki fes fabrikaları muattal kalsın, bu sebeple boykotaj hakkıyla tesirini gösterebilirsin. Her halde biz bir millî serpuş icat etmeli ve bu da memleketimizde imal olunabilecek surette olmalıdır. Türkiye'de sarf olunan fes, bir sendika kampanyası vasıtasıyla celp olunuyor. Bu sendika senevi yalnız vasıta olmak hasebiyle otuz bin liradan fazla ticaret yapıyor. Bu cihetle beş kuruşluk fesler on kuruşa satılıyor. Avusturya'dan celp olunan en mühim mallardan biri de giymekte olduğumuz kolalı gömlekler ve yakalardır.

Gömlekler bir vakit İstanbul'da yapılmak istenilmiş ve haylice ilerlemiş iken ahalimizin rağbetsizliği bu sanatın terakkisine mâni olmuştur. Şimdi vatan evlatlarının bu cihetle dikkatini çekmek isterim. Avrupa'dan celp olunmakla bulunan gömlekler derecesinde nefis ve zariflerinin burada

⁷⁰ BOA. HR.SYS.199/79.

⁷¹ BOA. HR.SYS.199/79.

yapılması mümkündür. Ancak rağbet gösterilmeli. Bu vesile ile para memleketimizde kalmış olur ve bu yüzden de pek çok aileler maişet temin etmiş olurlar. Boykotajın efkâr-ı umumiye üzerinde icra eylediği ve edeceği tesir nazar-ı dikkate alınacak olursa buna devamımız, hem de pek şiddetle devamımız lüzumu gereği gibi anlaşılıyor.

Avusturya ve Almanya'dan celp olunan malların ucuzluğu dayanıklı olmamasından ve malların gerek numarasından ve gerek ipliğinin adedinden çalınmasından ileri geliyor. Halbuki İngiliz ve Fransız fabrikaları bu gibi küçük işlere tenezzül etmediklerinden hem malları dayanıklı hem de biraz pahalı oluyor. Fakat dayanma müddeti düşünülürse müşteri katiyen zarar etmemiş, belki de kâr etmiş olur. Meşhur meseldir: "ucuz etin yahnisi kokmuş olur" derler. İşte Avusturya ve Almanya malları bu darbimesele tamamıyla uygun düşer. Hülasa boykotaj gösterdiği şiddetli tesir hasebiyle müciptir. Boykotaja devam edelim! Edelim!

(Mühendis Nevres, Sabah, 24 Ekim 1908)⁷²

Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'a karşı teşekkül eden boykot hareketi, Trabzon, Selanik, Beyrut, Yafa, Konya, İzmir ve İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'ne ait bütün şehirlere yayıldı. Müteferrik toplumsal kitlelerin birlikte organize olduğu bu eylem, yöntem ve amaç bakımından halkın daha önce verdiği tepkilere göre farklılık arz ediyordu. Tüketici, üretici, esnaf, basın ve vatandaşların birlikte hareket ederek örgütlendiği bu manevra daha öncekiler gibi ne devletin halka yüklediği bazı sorumluluklardan kaçmak içindi ne de yönetime karşıydı. Avrupa karşısında müstehlik (tüketici) olan halkın "milliyetçi" cereyanının etkisi altında yabancı ürünlere karşı gösterdiği bir dirençti. Çetinkaya'nın da deyimiyle vatandaşlar "modern bir toplumsal hareket" meydana getirmekteydiler. Ayrıca politikadan uzak kişiler de kendilerini ifade etme imkânı buldular.⁷³

Osmanlıların Avusturya mallarına karşı sürdürdüğü bu boykot yaklaşık beş ay devam etti. Avusturya'nın konuyla ilgili her türlü çabaları sonuçsuz kaldı. Nihayetinde Avusturya yeni bir teklifle Osmanlı idarecilerinin kapısını çaldı. Bu teklife göre Avusturya Osmanlı Devleti'ne 2,500,000 Osmanlı lirası verecekti.

⁷² II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, s.132. II. Meşrutiyet ile birlikte birçok sivil derneklerinin kurulduğunu görmekteyiz. Nevres'in makalesinde ifade ettiği gibi Osmanlı girişimcilerinin daha güçlü olabilmek ve birlikte hareket edebilmek için örgütlenmeye ihtiyaçları vardı.; Cüneyd Okay, "Müslüman Boykotajı ve İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Temmuz 1996, s.47.

⁷³ Said Paşa-Tahsin Paşa, İkinci Meşrutiyet'in İlanı 1908, Editör: Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s.61-62; Çetinkaya, s.35-36.

Yapılan görüşmeler sonucu Avusturya'nın teklifi kabul edildi. En sonunda 26 Şubat 1909'da boykot Bâb-ı Âli tarafından kaldırıldı.⁷⁴

Girit'in Yunanistan'a Katılma Girişimi

Giritli Rumların 1821'de Osmanlı idaresine karşı başlattığı isyan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılmıştı. 1830'da Yunanlıların Osmanlı'dan koparak bağımsız olmasını takiben Girit'te ortaya çıkan isyan, yine Mısır Valisi tarafından bastırıldı. Bunu, 1841'de Yunan mültecileri tarafından başlatılan isyan girişimi takip etti.⁷⁵ 1866 yılından itibaren Girit'te meydana gelen isyanlar öncekilere göre daha geniş çaplı ve etkiliydi. Osmanlı Devleti, bu isyanları bastırmak ve Avrupa devletlerinin müdahalesini önlemek için sürekli tavizler vermek durumunda kaldıysa da isyanlar devam etti.⁷⁶ 1877-1878'de Vali'nin Rum, yardımcısının ise Türk olmasına, ayrıca 80 üyeli mecliste 50 Rum üyenin seçilmesine ve resmi yazışmaların Rumca olmasına karar verildi. 1898'de Yunan Velihağı Girit'e vali olarak atandı ve Osmanlı askeri adadan çekildi. Bu tarihten sonra artık ada; İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa'nın kontrolü altına girdi.⁷⁷

5 Ekim 1908'de Bulgaristan bağımsızlığının, 6 Ekim'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakının ilanını takiben Fransız, Rus, İngiliz ve İtalya askerlerinin Ada'dan tahliye edilmesi sonucunda Giritli Rumlar, Ada'nın Yunanistan'a katıldığını ilan ettiler. Bosna-Hersek ve Bulgaristan gibi özel statüye sahip olan Girit'in Yunanistan'a bağlanması için gösterilen sebep, Bâb-ı Âli Meclis-i Mebusânı'na temsilci getirilmek istenmesiydi. Fakat asıl neden, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi neticesinde Balkanlar'da meydana gelen olayların Slavlar lehine gelişmesiydi. Londra ve Paris'in onayını alan Rumlar dengeyi kendileri ve batı lehine çevirmek istiyorlardı.⁷⁸

Genel Meclis, kararı uygulamak üzere toplantıya çağrıldı.⁷⁹ Anadolu için stratejik öneme haiz olan Girit'in Osmanlı Devleti'nden ayrılma girişimine Bâb-ı Âli ihtarname ile karşılık verdi. Kamil Paşa Hükümeti, Ada'nın Yunanistan'a bağlanması için büyük devletler tarafından baskı yapılması durumunda,

⁷⁴ Çetinkaya, *a.g.e.*, s.98-118.

⁷⁵ Emin Ünsal, *Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2009, s.28, 29.

⁷⁶ Melek Öksüz, "Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları 1908-1913", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2010, sayı 25: 93-114, Trabzon, s.95.

⁷⁷ *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, s.135; Karal, s.230-232.

⁷⁸ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han*, haz. Erol Kılınc, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s.445.

⁷⁹ Cemal Tukin, "Girit", *DiA*, cilt 14, İstanbul, 1996, s.92; Ünsal, s.99; İrtem, s.332.

Ada'nın İngiltere'ye bırakılması taraftarıydı. Girit konusu, sadece Osmanlı Devleti'nin ya da Yunanistan'ın meselesi değil, aynı zamanda büyük devletlerin de Akdeniz siyasetlerini ilgilendiren önemli bir sorundu.⁸⁰ Kamuoyunun tepkisi “*Ya Girit Ya Ölüm*” sloganına dönüştü.⁸¹ Girit halkından bazıları ise Mekteb-i Hukuk'ta toplantı yaparak Yunan mallarına karşı boykot yapılması konusunda karar alıp, bir heyet teşkili ile dağıldılar.⁸² İttihatçılar Girit sebebiyle Yunanistan ile çatışmaya girmek istemiyorlardı. Çünkü böyle bir savaş neticesinde İmparatorluğa bağlı Rumların Bâb-ı Âli'ye karşı çıkarak II. Meşrutiyet'in hedeflediği Osmanlı tebaasını bütünleştirme fikrine engel olacağına inanıyorlardı. Bu sebeple karara karşı büyük mitingler yapmaya ve yine boykot silahının kullanılmasına karar verdiler.⁸³ İttihat ve Terakki yönetimi, İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerin desteğini aradılar. Yunanistan da bu devletlerin katılımını onaylamalarını istedi. Fakat askeri işgalleri altında bulunan Girit'in Yunanistan'a katılmasını istemeyen devletler bu kararı tanımadılar ve Suda Limanı'na çekilen Yunan bayrağının kaldırılmasını istediler.⁸⁴ Bu devletlerin desteğini alamayan Yunanistan böylece iltihakı tanımadığını açıklamak zorunda kaldı.⁸⁵ Girit'in Yunanistan'ın eline geçme süreci 1913 yılına kadar sürdü.⁸⁶

Sonuç

23 Temmuz 1908'de amaçladıkları meşruti yönetime kavuşan İttihat ve Terakki mensupları, Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydurmayı başardılar. II. Meşrutiyet, demokratikleşme içerisinde siyasal ve düşünsel olarak Cumhuriyetin alt yapısını oluşturması bakımından başarı olarak değerlendirilse de, Meşrutiyetin ilanının hemen arkasından meydana gelen siyasi ve toplumsal olaylar gösterdi ki bu dönemin mevcut sorunlarını çözmek açısından yeterli değildi. Çünkü devlet için asıl sorunu teşkil eden ekonomik ve sosyal problemlerle birlikte milliyetçilik akımının meydana getirdiği azınlıklar sorunu da henüz çözülmemişti. Bununla birlikte devlet yönetme konusunda tecrübeli olmayan İttihatçılar, yönetimi ne tam olarak ele alabildiler ne de Padişaha teslim ettiler. İktidar hâkimiyetinin tam olarak İttihatçılarda ya da Padişahda olmaması otorite boşluğunu doğurdu.

⁸⁰ Karal, *a.g.e.*, s.233.

⁸¹ Öksüz, *a.g.e.*, s.98,99.

⁸² BOA. ZB.329/84.

⁸³ Karal, *a.g.e.*, s.233.

⁸⁴ Ayşe Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, *Fethinden Kaybına Girit*, Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s.257.

⁸⁵ *II.Meşrutiyet'in İlk Yılı*, s.135.

⁸⁶ Öksüz, *a.g.e.*, s.113.

Ortaya çıkan otorite boşluğu, Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak isteyen devletleri de harekete geçirdi. Bunun sonucu olarak meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, travmatik bir şekilde toprak kaybetti. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edildi ve Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Bosna-Hersek'in halkının Müslüman olması diğer ilhaklardan daha fazla tepki çekmesine sebep oldu.

Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli topraklarının Osmanlı hâkimiyetinden çıkması bölgedeki Müslümanların Türkiye'ye göçlerine ve tehcirlerine sebebiyet verdi. Ayrıca bu toprakların savaşımsızın kaybedilmesi devletin zayıflığını gösterdi.

Şüphesiz yeni yönetimin tecrübesizliği bu sonuçları doğurmuştu. Böyle kritik bir dönemde İttihat ve Terakki mensupları, dış siyasetle ilgilenmek yerine Kasım ayında yapılacak olan seçimler için hazırlık yapmakla uğraşıyorlardı.

Balkanlardaki bu hareketlenmeler, esasen yeni dünya düzeninde Osmanlı Devleti'nin yerinin olup-olmayacağına Avrupalı Devletlerce sınındığı bir sürecin tezahürüydü. Petrole sahip olanın dünya siyasetine yön vereceğinin anlaşıldığı yaklaşık son 30 yılda ittifak sistemleri belirlenerek son halini almıştı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA. HR. SFR.04. 831/115.

BOA. HR.SYS.00199.

BOA. HR.SYS.199/79.

BOA. ZB.329/84.

Kitap ve Makaleler

Adıyeke, Aşşe Nükhet -Nuri Adıyeke (2006), *Fethinden Kaybına Girit*, Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

Aksun, Ziya Nur (2017), II. Abdülhamid Han, haz. Erol Kılınc, Ötügen Yayınları, İstanbul.

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi (1960), İkinci Meşrutiyetin İlânı Ve Otuzbir Mart Hâdisesi, Hazırlayan: Faik Reışt Unat, TTK, Ankara.

Ali Kemal (2010), Toplu Yazıları, haz: Safiye Kıranlar, İsis Yayınları, İstanbul.

Aydın, Hakan (2016), "II.Meşrutiyet'in İlk Yılında Tanın", *Humanities Sciences (NWSAHS)*, 4C0205, Kayseri.

Aşşe Zişan Furat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)" *OTAM Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat

Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı 33/Bahar 2013), s.67.

Beydilli, Kemal(1991), “Avusturya”, *DİA*, cilt: 04, İstanbul.

Binark, İsmet (1992), *Bosna Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri 1516-1919*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:7, Ankara.

Çakır, Hamza (1996), “Osmanlı Pazarında Yerli ve İthal Fes Savaşı” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Ekim.

Çakmak, Zafer (2003) “Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti İle Yaptığı Antlaşma”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Çetinkaya, Doğan (2004), 1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Elmacı, M. Emin (1999), “Karikatürlerle Avusturya Boykotu”, *Toplumsal Tarih*, Mart.

Elmacı, Mehmet Emin (1997) “1908 Avusturya Boykotunda Liman İşçileri”, *Kebekeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırma Dergisi*, Sayı 5, Ankara.

Furat, Ayşe Zişan (2013), “ Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, OTAM, İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, 33/Bahar, s.63-93.

Geyikdağı, V. Necla (2011) Foreign Investment In The Ottoman Empire-International Trade and Relations 1854-1914, Tauris Academic Studies, London-Newyork.

Gölen, Zafer (2013), Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek, *Balkanlar el Kitabı*, Cilt 1, 2.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Gölen, Zafer(1998), “II. Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek’in İlhakına Tepkiler”, *Toplumsal Tarih*, sayı:60, İstanbul.

II. Meşrutiyet’in İlk Yılı (2008), YKY, İstanbul.

İrtem, Süleyman Kâni (1999), *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınevi, İstanbul.

İsmail Kemal Bey’in Hatıratı (2009), Editör: Sommerville Story, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kabacalı, Alpay (2005), Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e İmparatorluk ve Nesnel Tarihin Prizmasından Abdülhamid, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul.

Karabulut, Umut -Ömer Faruk Özkul, (2017) ,“II. Meşrutiyet’in İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu’na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, *Belg Dergisi*, Sayı:14,s.568-579.

Karal, Enver Ziya (1996), Osmanlı Tarihi 1908-1918, cilt: IX,TTK, Ankara.

Okay, Cüneyd(1996), “Müslüman Boykotajı ve İstiklal-i İktisadi-i Milli Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Temmuz 1996.

Ortaylı, İliber (2006), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayım, İstanbul.

Öke, Mim Kemâl (1983), *II. Abdülhamid ve Dönemi*, Doğu Matbaası, İstanbul.

Öksüz, Melek(2010), “Girit Meselesi’nin Belirsizlik Yılları 1908-1913”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, sayı 25: 93-114, Trabzon.

Özcan, Azmi (2007), “Otuzbir Mart Vak’ası”, Cilt 34, DİA, İstanbul 2007, s.9-11.

Öztuna, Yılmaz (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Said Paşa-Tahsin Paşa (2008), İkinci Meşrutiyet'in İlanı 1908, Editör: Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.

Şemsi, Müfid (1995), Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihat-Terakki, haz: Ahmed Nezh Galitekin, Nehir yayıncılık, İstanbul.

Talat Paşa (200), *Talat Paşa'nın Anıları*, haz: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000.

Tukin, Cemal (1996), "Girit", *DİA*, cilt 14, İstanbul.

Ünsal, Emin(2009), *Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Yazıcı, Serkan (2014) "Osmanlı Devleti'nin Bir Sanayi Merkezi Olarak Hereke", *Gazi Akçakoca Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Kocaeli, 2014.

Yılmazata, Mehmet (2012), *Savaş Giden Yol-1908 Bosna-Hersek'in İlhakı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Chicago Daily, 5 Ekim 1908.

Chicago Daily, 6 Ekim 1908.

Chicago Daily, 7 Ekim 1908.

Cincinnati Equirer, 7 Ekim 1908.

Detroit Free Press, 5 Ekim 1908.

Detroit Free Press, 6 Ekim 1908.

Los Angeles Times, 6 Ekim 1908.

Nashville Tennessean, 7 Ekim 1908.

New-York Tribune, 6 Ekim 1908.

New-York Tribune, 7 Ekim 1908.

Indianapolis Star, 6 Ekim 1908.

The Manchester Guardian, 7 Ekim 1908.

The Times, 2 Ekim 1908.

The Times, 7 Ekim 1908.

The Times, 9 Ekim 1908.

The Times, 14 Ekim 1908.

The Times, 15 Ekim 1908.

The Times, 16 Ekim 1908.

The Times, 22 Ekim 1908.

The Times, 27 Ekim 1908.

The Wasington Post, 6 Ekim 1908.